

ФУНКЦІОНУВАННЯ В ТЕКСТІ ЛЕКСИКО- ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ СТРУКТУР

Н.І. Андрейчук

Національний університет “Львівська політехніка”

ДО ПИТАННЯ КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ СЛОВОСКЛАДАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

© Андрейчук Н.І., 2001

*...the game is to say something new
with old words.*

Ralph Waldo Emerson (1849)

Досліджено лексичні одиниці, що складаються з двох чи більше основ і функціонують граматично і семантично як одне слово. Обрано спосіб аналізу матеріалу, у якому подано складні іменники у вигляді синтаксичних структур. Пропонується класифікація досліджуваних лексичних одиниць на основі зв'язків компонентів їх синтаксичних трансформ для виявлення спільних та відмінних ознак складних іменників в українській та англійській мовах.

The object of investigation are lexical units consisting of more than one base and functioning both grammatically and semantically as a single word. A mode of presentation which links compounds to sentential or clausal paraphrases is adopted. Subsets of noun compounds are distinguished on the basis of a grammatical analysis of the elements involved. Relationship between these elements in terms of syntactic paraphrase are studied in order to capture differences and similarities in English and Ukrainian compounds.

Словоскладання – один із способів словотвору, що полягає у морфологічному з'єднанні двох або більше основ чи цілих слів або їх скорочень. У результаті такого з'єднання утворюються складні слова або композити, що функціонують граматично і семантично як одне слово. Теоретично може об'єднуватись будь-яка кількість основ, однак і в українській, і в англійській мовах, за винятком невеликого класу одиниць (як правило, аббревіатур), складні слова мають дві основи, хоча вони можуть бути внутрішньо складними.

Словоскладання є продуктивним способом словотвору у обидвох досліджуваних мовах, отже, вивчення його особливостей у контрастивному плані є актуальним, зокрема для розв'язання такого прикладного завдання мовознавства, як моделювання структури мовних одиниць для систем машинного перекладу.

Завданням даної статті є контрастивний аналіз семантики складних слів в англійській та українській мовах їх трансформацією у синтаксичні структури та розробка принципів класифікації досліджуваних одиниць на основі такого аналізу.

Структурна когезія та інтегративність складних слів у обидвох досліджуваних мовах забезпечуються єдністю наголосу, злитним написанням чи написанням через дефіс, семантичною цілісністю, єдністю морфологічного та синтаксичного функціонування, а найчастіше – поєднанням декількох або всіх перелічених факторів.

На відміну від афіксації, яка характеризується зміною основи в рамках певних дуже широких семантичних чи граматичних категорій шляхом використання певного замкнутого набору одиниць, словоскладання об'єднує основи з усього лексикону у широкому діапазоні семантичних відношень. Хоча обидві основи у складному слові в принципі є однаково відкритими, зазвичай перша модифікує другу. Авторитетна сучасна граматики англійської мови навіть порівнює цей процес з префіксацією: “compounding can in general be viewed as prefixation with open-class items” [2, с. 1568]. Однак це не означає, що складне слово можна утворити, об'єднавши дві будь-які лексичні одиниці. Семантичне відношення одиниць, що об'єднуються при словоскладанні, має бути таке, щоби було логічно і доцільно класифікувати другий елемент через перший. Отже, у складному слові *ху* буде такий *у*, який може мати *х* як ознаку, якість чи властивість. Якщо розглядати *ху* як словосполуку, то це буде певний *у*, якому випало мати *х* як ознаку, якість чи властивість. Отже, другий компонент у складному слові є тематичним з фокусом на першому компоненті, який є категоризуючим, а у словосполучі навпаки.

e.g. *word-formation – quick formation*
словосполука – складна сполука

В англійській мові така ендоцентрична семантична структура складних слів підкреслюється також просодичною структурою: головний наголос падає на категоризуючий компонент. В українській мові наголошується тематичний компонент.

В обох досліджуваних мовах існують також екзоцентричні композити, які не мають одного семантичного центру, наприклад *хата-читальня*, *салон-перукарня*, *scarecrow*.

Семантична структура складних слів не є сумою смислів компонентів. Нова лексична одиниця містить семантичні ознаки (всі чи окремі) цих компонентів, однак часто суттєво відрізняється від відповідної синтаксичної словосполуки, e.g. *blackboard – a black board*, *хліб-сіль – хліб, сіль*. У окремих випадках мотивація складного слова є ідіоматичною і не може бути виведена з семантики окремих компонентів, а лише з семантики цілої омонімічної словосполуки, e.g. *blackmail – отримання грошей чи іншого прибутку від особи шляхом погроз*, *серцеїд – особа, що розбиває серця дівчатам*.

Деякі лінгвісти розглядають семантичні відношення конститuentів складного слова в рамках синтаксичних відношень [2]. При такому способі подання складне слово розглядається як відповідник цілої синтаксичної структури. Наприклад, композити *daydreaming*, *костоправ* можна подати так:

X dreams during the day, i.e. verb + adverbial

X править кості, i.e. verb + object. І. Арнольд називає такий підхід “помилкою”, оскільки синтаксичні зв'язки є зв'язками між словами, а при дослідженні складних слів нас цікавить відношення всередині слова [1, с.61–62].

Хоча не всі складні слова можна безпосередньо “вивести” з синтаксичного функціонування компонентів, ми все ж вважаємо, що такий розгляд словотвору є продуктивним у контексті загального опису, оскільки зосереджує увагу на специфіці номінативних процесів у мові.

Словоскладання зустрічається у всіх класах слів, однак, за невеликим винятком, складні слова у англійській мові – це іменники, дієслова або прикметники. В українській мові – це іменники, прикметники та прислівники. Слід відзначити, що компоненти складних слів у англійській мові можуть функціонувати як вільні форми [1, с.60]. В українській мові більшість складних слів – результат основокладання з допомогою

інтерфіксів о, е (е) – чорногуз, бурелом, життепис, або без них – всюдихід. Більшість з таких основ не функціонують як вільні форми.

Спробуємо класифікувати складні іменники у досліджуваних словах за функціями компонентів у відповідних синтаксичних структурах, у які можна трансформувати ці іменники. Можна виділити такі “синтаксичні” типи:

I. Суб’єкт + дія: вода спадає – водоспад.

Цей тип представлений такими способами поєднання структурних компонентів:

1) іменник (суб’єкт) + віддієслівний іменник;

Укр.: *серцебиття, снігопад, сонцестояння*

Англ.: *sunrise, rainfall, headache*

Такий підвид є досить продуктивним у обох досліджуваних мовах.

2) віддієслівний іменник + іменник (суб’єкт);

В англійській мові до цього підвиду відносять складні іменники, де першим компонентом є віддієслівний іменник на –ing: *flying machine, firing squad, investigating committee* і він є дуже продуктивним. В українській мові таких прикладів небагато: *падолист арх./, трясогузка*.

3) дієслово + іменник (суб’єкт).

Цей структурний підвид зустрічається лише в англійській мові: *playboy, watchdog*.

II. Об’єкт + дія :вказує дорогу – дороговказ.

1) іменник (об’єкт) + віддієслівний іменник;

У англійській мові цей підвид характеризується середньою продуктивністю: *birth-control (x controls birth), handshake*. В українській мові така структура є дуже частотна: *душогуб, сінокіс, гречкосій, родовід*.

У англійській мові окремо виділяється підвид: іменник (об’єкт) + віддієслівний іменник –ing, e.g. *book-keeping, town – planning*. В українській мові віддієслівний іменник на –ння також зустрічається у складних словах цього типу: *містобудування, сироваріння*. Однак, оскільки синтаксична характеристика таких складних слів не відрізняється від інших іменників з структурою іменник + віддієслівний іменник, то будемо розглядати їх як один підвид.

2) іменник (об’єкт) + агентивний іменник;

Англ.: *matchmaker, gamekeeper, songwriter*

Укр.: *серцеїд, квартиронаймач, користолюбець, містобудівник*

Оскільки в українській мові є більша кількість суфіксів для утворення агентивних іменників ніж в англійській, то цей підвид представлений в українській мові ширшою палітрою другого компонента. В англійській мові це лише іменники на **-er**.

3) дієслово + іменник (об’єкт);

Англ.: *call – girl, push – button, drawbridge*

В українській мові перший компонент складних іменників цього підвиду представлений дієсловом у наказовому способі: *голиборода – x голить бороду, крутивус, пройдисвіт, дурисвіт*. Часто зустрічається у назвах рослин: *дерипліт, ломиніс, ломикамінь*.

4) віддієслівний іменник + іменник (об’єкт);

Цей підвид складних іменників у англійській мові має перший компонент на –ing: *chewing gum (x chews gum), drinking water, spending money*.

III. Дія + обставина: ходить пішки – пішохід

В англійській мові цей тип представлений такими підтипами:

1) віддієслівний іменник на -ing + іменник (адвербіальний компонент, який можна подати прийменниковою словосполученням):

*writing desk (write at a desk), hiding place (hide in a place),
living room (live in a room), walking stick (walk with a stick);*

2) іменник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник на -ing:
sunbathing (bathe in the sun), handwriting (write by hand)

3) іменник (адвербіальний компонент) + агентивний іменник:
city – dweller (dwell in the city), baby sitter (sit with the baby)

4) іменник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник:
homework (work at home) , gunfight (fight with a gum)

Синтаксична характеристика таких складних іменників не відрізняється від іменників другого підтипу. Вважаємо, що їх можна об'єднати.

5) дієслово + іменник (адвербіальний компонент):

grindstone (grind with a stone), dancehall (dance in a hall)

В українській мові знаходимо приклади четвертого (чи об'єданого другого і четвертого) підтипу: *місцеперебування, світогляд, працездатність.*

Однак в українській мові продуктивним є також структурний підтип складних іменників: **прислівник (адвербіальний компонент) + віддієслівний іменник,**
e.g. скоропис, марнослів'я, пішохід.

Представлена класифікація не вичерпує всієї різноманітності складних іменників у досліджуваних мовах, оскільки не розглядаються аббревіатури та композити-інтернаціоналізми, до складу яких входять компоненти грецького та латинського походження.

Запропонований підхід до представлення структури складних іменників показує можливість застосування синтаксичних трансформацій для аналізу лексики.

1. Arnold I.V. *The English Word*. Moscow, 1973. 2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, 1985.